

4. Повний текст промови Путіна про мобілізацію в Росії та «референдуми» в окупації в Україні. URL: <https://news.liga.net/ua/politics/news/polnyu-tekst-rechi-putina-o-chasti-chnoy-mobilizatsii-i-referendumah-v-okkupatsii-v-ukraine>
5. Тиран. Словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/>
6. Тиранія. URL: <https://uk.m.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%B8%D1%80%D0%0%D0%BD%D1%96%D1%8F>

Анатолій Загнітко
(м. Вінниця)

СПОЛУЧНИКОВА ПАРАДИГМАЛЬНІСТЬ: ПОЗИЦІЙНІСТЬ, СТРУКТУРНІСТЬ І ФУНКЦІЙНІСТЬ

0. У сучасній граматиці істотно переосмислюються традиційні підходи до тлумачення частиномовних класів слів через пошук відповідних когнітивних уявлень, функційних статусів, прагматичних орієнтувань та інше. Кожний із таких підходів цілком заслуговує на увагу, оскільки розглядає той чи той категорійний клас у відповідному аспекті: когнітивний розгляд із активним використанням концептуально-репрезентативного аналізу та когнітивно-матричного методу зосереджує увагу на встановленні основного чи визначального концепту частиномовного класу (предметність – для іменника, ознаковість – для прикметника та ін.), функційний – передбачає встановлення й диференціювання первинних і вторинних виявів лексемних множин категорійних класів, прагматичний – орієнтований на вивчення інтенційних можливостей відповідних форм частиномовних класів. У цьому розрізі істотним постає встановлення кваліфікаційних ознак частиномовного класу сполучників із простеженням особливостей і закономірностей їх парадигмальності, позиційності, структурності та функційності, оскільки в загальній множині наукових студіювань найбільшою мірою зосереджувало увагу на співвідносності аналітичних і синтетичних тенденцій у сполучниковому класі, а також на з'ясуванні спеціалізованості й транспозиційності в його структурі (К. Городенська, М. Мірченко та ін.), водночас актуальним постає з'ясування позиційного усталення і/чи неусталення сполучникових слів, встановлення ємності парадигмальності сполучників загалом та кожного зокрема. Не менш важливим є розкриття функційної наповнюваності сполучникових слів – від часткового до повного розмивання первинної семантики.

1. Дослідження сполучників у їхньому синтаксичному й семантичному усталеннях та закріплення в морфологічній ідентифікації вимагає розширен-

ня окремих методологічних та алгоритмових процедур. Насамперед необхідним постає активне використання не тодіки функційної аналогічності. Підхід до сполучника з опертям на функційне усталення стає на заваді для кваліфікації прилеглих до нього елементів у сполучній функції. Застосування методики функційної аналогічності має підґрунтям тлумачення такого аналітичного утворення як реалізатора сполучниковості. Втягування повнозначного слова в релятивну підсистему має континуумний характер, де кваліфікаторами континуумної шкали є множина ознак, що відображають релятивізацію не як постання, а як процес. Діагностування таких ознак передбачає створення та застосування відповідного алгоритму. Процес релятивізації найбільшою мірою має стосунок до синтаксису й семантики, оскільки закономірності реалізації синтаксичного зв'язку та вираження семантичних відношень актуалізують входження повнозначного слова в релятивну сферу та формування цілісної регулярно впізнаваної одиниці, що покроково набуває ознак відтворюваності, регулярності та ін. Функційна аналогічність постає одним із критеріїв синтаксичної класифікації лексики та надання кваліфікації морфологічного слова надійних теоретико-методологічних основ. Її вперше було апробовано в опрацюванні прийменників та їхніх аналогів (у функції, у значенні), пор. актуальні словники білоруських (М. Конюшкевич), польських (Ч. Ляхур), російських (М. Всеволодова, К. Виноградова та ін.), українських (І. Данилюк, Г. Ситар, І. Щукіна та ін.), у яких запропонована лексикографічна модель одного з фрагментів граматики реального вжитку. Поза всяким сумнівом, напрацювання в граматиці прийменникових одиниць цілком правомірно застосувати у висвітленні динаміки частиномовного класу сполучників.

2. Сполучники та наближені до їхнього статусу певні лексеми традиційно розглядаються в усіх граматичних описах із наголошенням їхнього службового статусу або простеженням статусного навантаження як особливих слів-морфем (пор. погляди І. Вихованця, К. Городенської та ін.) з-поміж аналітичних слів-морфем зв'язок, прийменників, часток. У формальному вимірі сполучник, подібно до прийменника, частки, позбавлений відмінюваності, але, на відміну від прийменника, частки, сполучник функціонує в межах синтаксичних одиниць. Якщо прийменник у своїх синтаксемнотвірних інтенціях орієнтований у вторинних реалізаціях на активне продукування похідної семантики – часової, причинової, умовної, наслідкової та ін., пор., наприклад: (1) *Тепер, коли Євген приїхав **на літо** до матері, їхні стосунки*

стали помітні і Марининим батькам (Б. Антоненко-Давидович); (2) Сліпчук подарував мені **на іменини** пляшку аргентинського рому (Р. Андріяшик); (3) Зацвів перший соняшник, що його я посадив **на згадку** про далеку батьківщину (Б. Антоненко-Давидович); (4) Над самим Урожем домінували дві гори, між якими текла річка, швидка й каламутна **через дощі** (Г. Пагутяк); (5) Я тільки молю Бога, щоб прийняв мене **за гарної погоди**, бо, приміром, у морози важко добати яму (М. Ціба), де реалізовані в (1) – часова семантика, у (2) й (3) – значення мети, в (4) – причинова, а в (5) – умовна семантика, то сама природа сполучника відображає поєднання та зазвичай постає функційно орієнтованою. Певною мірою останнє твердження ґрунтується на відповідних лексикографічних практиках, які підтверджують основні компоненти функційної парадигми сполучникового слова. Так, наприклад, сполучник *і* в авторитетних академічних словниках (СУМ-11, СУМ-20) подано з висвітленням п'ять визначальних блоків значень цього сполучникового елемента (1) єднального: рівнорядності в межах однорідних членів речення, єднальної предикативності двох або більше частин у межах складносурядних речень для вираження однорідності, співвідносності часових площин, раптовості чи несподіваності дій і/чи подій (причиново- і/чи умовно-наслідкових), зіставної протиставності; 2) єднального перелічування (повтор або завершення); 3) приєднувальний у межах простого й складного речень; 4) приєднувально-підсилювальний у межах простого й складного речень; 5) допустовий (\leftrightarrow хоч), де в межах четвертого приєднувально-підсилювального значення констатовано вияв аналізованої семантики лише за відповідних контекстуальних умов, пор.: 'IV. *приєднувально-підсил.*, у сполуч. із займ. і присл. *де, скільки, що, як, який і т. ін.* Приєднує речення (здебільшого питальні й окличні) або члени речення, підсилюючи виразність їхнього змісту'. Тоді постає питання, а чому відповідної застереги немає в третьому блоці з його трьома значеннями, адже приєднування здебільшого марковане тими чи тими лівобічними елементами на зразок *до того ж, все-таки*. Логічним постає питання про кваліфікацію таких аналітичних утворень як цілісних і зарахування до сполучникового частиномовного класу чи трактування такими, що виражають відповідні семантичні й синтаксичні запити, тобто постають нерегулярними, тому не можуть бути віднесені до частиномовного класу сполучників.

3. За умови ускладнення однією, двома й більше морфемами функційно-семантичний вимір сполучника загалом і сполучника *і* зокрема набуває зо-

всім іншої ємності, адже в цьому разі постають, наприклад, *і тому, і до того / і до того ж, і водночас, і таки* та ін., де кожне з таких і подібних утворень реалізує відповідну семантику: (6) *Та хоч би як там, а це був заробіток учня-співака, і тому він видавався нам далеко солодшим, ніж чай з такими ж марципанами вдома* (Б. Антоненко-Давидович); (7) *Дядько глузливо посміхнувся. Кооператор із брезентовим портфелем безнадійно втратив у його очах усяку повагу й дядько, дарма що був присадкуватий і до того ж сидів на лаві, а кооператор стояв, зумів якось ізгори зневажливо подивитись на нього* (Б. Антоненко-Давидович); (8) *Ця кімната в їхній великій квартирі правила йому за кабінет і водночас за спальню матері* (Б. Антоненко-Давидович); (9) *Він відчув на цих крилах лет і таки одірвався від землі* (Б. Антоненко-Давидович); (10) *А якщо вони таки їдуть і таки з тобою, то напевно не на прогулянку* (І. Багрянний), де в (6) виражено причиново-наслідкову семантику, у (7) – доповнювальну, у (8) – уточнювальну, в (9), (10) – результативну. Такий досить обмежений перелік функційно-семантичної парадигми сполучника *і* засвідчує недостатню його лексикографічну інтерпретацію, що ні в якому разі не може свідчити про неврахування тих чи тих особливостей відповідного сполучникового слова авторами словника, оскільки перед ними актуальними постають дещо інші завдання, аж ніяк не зосередження на вичерпному висвітленні граматики реального вживання сполучникового елемента.

4. Сполучники є тим ґрунтом, на підставі якого послідовно диференціюють, наприклад, сурядні конструкції на єднальні, заміщувальні та розділові, або ж на єднальні, протиставні, зіставні, розділові, приєднувальні, доповнювальні та ін. Очевидно, що сполучник не лише поєднує предикативні частини, формуючи структурну цілісність, а й визначає комунікативно-синтаксичну природу такого утворення. У процесі реалізації відповідних завдань сполучникове зазнає варіативної і/чи модифікаційної видозміни, наслідком чого постає залучення додаткових елементів у сферу втілення релятивності. Підтвердженням цього постає розширення синтагмальних інтенцій сполучникових слів і певною мірою ірадіювання власної релятивності на ліво- і/чи правобічні елементи або ліво- і/чи правобічні елементи водночас, що набувають статусу не лише певної конкретизації, уточнення і т. ін., а й формують спільно зі сполучниковим словом¹ цілісність. Якщо розглянути аналі-

¹ Сполучникове слово позначає будь-який елемент, що виконує функцію сполучуваності, охоплюючи і власне-сполучники, і сполучні слова.

тичну сполуку 'такий, який' ('така, яка'; 'таке, яке'; 'такі, які') у різних відмінкових, числових та родових формах, статус якої в лінгвістиці постійно дискутується, то їй властиві певні лівобічні регулярні конкретизатори; **точно такі, які** (11); **зовсім такі, які** (12); **десь такі, які** (13); **достеменно такі, які** (14); **лиш такі, які** (15); **саме такі, які** (16) та ін.: (11) *Тим часом їхні економічні помилки **точно такі, які** властиві комуністам* (М. Руденко); (12) *Вже стоять такі розкішні книжкові шафи, з червоного дерева, з вигадливими інкрустаціями, майже **зовсім такі, які** ми бачили з тобою в палацах чи музеях* (О. Іваненко); (13) *Десь **такі, які** залишалися на стінах* (І. Карпа); (14) *Достеменно **такі, які** загоряються темної ночі на болоті* (Ю. Мушкетик); (15) *Треба прожити без таємниць, а чужі знати **лиш такі, які** можна розказувати під тортурами* (Т. Прохасько); (16) *Десь у мене вже просилися інші слова – **саме такі, які** хотіла почути Ганнуся, – але сказати їх не вистачало сміливості* (М. Руденко).

5. В укладанні цілісного словника українських сполучників та їхніх аналогів в аспекті граматики реального використання, упорядкування лексикографічних статей мотивованим постає використання абетковий принцип систематизації, коли той чи той релятивізований елемент висвітлюється через діагностовану множину відповідних сполучникових слів. Так, наприклад, прислівниковий конкретизатор *точно* зафіксовано в таких похідних утвореннях: **точно такі, які**, **точно такі, як**, **точно таких, як**, **точно таким, що** і под. Переконавшюю постає модель словника з опертям на сполучникове слово та вичерпний розгляд його функцій, можливих варіацій і модифікацій, що уможливує встановлення функційно-семантичної парадигми сполучника та його структурних ускладнень, що сукупно відображає його парадигмальність і синтагмальність, пор., наприклад, парадигма сполучник *але* містить: 1) протиставність; компарацію невідповідності (закрита структура складносурядного речення (17)); 2) протиставність; допустово-компенсаційне значення (закрита структура складносурядного речення (18)); 3) протиставність; умовне значення (закрита структура складносурядного речення (19)); 4) протиставність; допустове значення (закрита структура складносурядного речення (20)); 5) протиставність; значення питальності (закрита структура складносурядного речення (21) з усталенням правобічного компонента N₄); 6) немотивована протиставність у диктемі; текстотвірне значення питальності (міжреченнєва реалізація (22)); 7) N₁ N₅, **але** (фразеосхема, протиставний, допустовий (23)); 8) V_{infm} **то** V_{fin}, **але** (фразеосхема, протиставний, допустовий (24)); 9) **але біда в тому, що** (фразеосхема, протиставний, до-

пустовий (25)); 10) **але ось** (протиставність у диктемі; міжреченневий, текстотвірний, вказівний (26)); 11) **але..., та** (двоелементний; складносурядне речення закритої структури; протиріччя (27)); 12) **але ж** (складносурядне речення закритої структури; допустовий (28)); 13) **але ж і** (ймовірно-допустовий; складносурядне речення закритої структури; суперечність (29)); 14) **але ж не** (ймовірно-допустовий; складносурядне речення закритої структури; суперечність (30)); 15) **але зате** (протиставний; складносурядне речення закритої структури; компенсаційний (31)) та ін.: (17) *Люди це помічали, жінки мені заздрили, але в цій заздрості було щось принизливе* (М. Руденко); (18) *То був день умний, але водночас і радісно-піднесений* (П. Загребельний); (19) *Дітей, звичайно, догляну, але завтра мені виореш город* (Сільські вісті, 2019.12.06); (20) *Цей літній казах, якому перейшло вже за п'ятдесят, є добродушна, але вельми скривджена в житті людина* (Б. Антоненко-Давидович); (21) *Батько кинув був боїв навздогін за Ігорем, але кого ж надодженеш уночі* (І. Білик); (22) *А тепер я знаю: коли в мряці гине надія, людина починає жити самотужки. Жахливий тоді двобій з життям, сповнений прикрих випадковостей, дикостей, дивини (може, й мене таке чекає...).* **Але** на думку спадає болючіше: а що, коли з якоїсь причини батько не хотів ділитися своєю присмерковою тугою і смутком? (Р. Андріяшик); (23) **Розмови розмовами, але питання вимагають свого обов'язкового вирішення** (Урядовий кур'єр, 2015.12.04); (24) **Робити то робила, але постійно думала про сина** (Ранок, 1990, 1); (25) – *Ну, я, скажімо, лишився б чекати, – сказав Кость, – але біда в тому, що там далі на багато кілометрів відкрита місцина* (Ю. Винничук); (26) *Він так швидко летить, що, здається, ладен перескочити з розгону Збруч. Але ось він затамував біг, фиркнув на останнє і там, де починався колись міст, спинився, і боязко позадував від прірви* (Б. Антоненко-Давидович); (27) **Але то насправді було, та** з роками забулося (Сільські вісті, 2017.12.01); (28) – *Випити можна, я не перечу, але ж ви не знаєте міри* (Р. Андріяшик); (29) *Прогнати дебелим кулаком уїдливу пані Юлю не дозволяла ряса, але ж і терпіти далі не можна* (Б. Антоненко-Давидович); (30) *Після золотого кораблика мені вже не хотілося брати їх додому, таких мізерних і гидких, але ж не годилось і лишати їх напризволяще* (Б. Антоненко-Давидович); (31) *Він мало цікавився літературою, з якої йому імпував тільки лермонтовський Печорін, погано знав історію, з якої любив тільки походи Наполеона й бої на Кавказі Єрмолова, але зате йому були відомі назви й мундири всіх полків гвардії, знався на породистих конях і мисливських собаках, добре танцював навіть мазурку й умів грати в*

преферанс (Б. Антоненко-Давидович) і под. Сумарна функційно-семантична парадигма сполучника *але* охоплює 45 основних функційних реалізацій, з-поміж яких лише п'ять (1–5) функційно закріплені за одноелементним його виявом, до них прилягає і шосте значення, що закріплене в диктемному статусі, інші ж тридцять дев'ять охоплюють різноманітні ускладнення одним і/чи більше елементів – від неповнозначних (часток) до займенникових, прикметникових та інших слів. Якщо ж до цього додати ще й варіативні текстотвірні вияви встановлених 11–45 модифікацій сполучника *але*, то цілісна парадигма останнього становитиме близько 80 різноманітних функцій та структурних варіацій. Звичайно, окремі з них є індикаторами відповідних фразеосхем, пор. (7), (8), (9), що через узус прямують до системності, постаючи позиційно усталеними.

6. Розгляд сполучникової парадигмальності має охоплювати також і діагностування синонімічних, антонімічних та омонімічних відношень у частиномовній системі і класифікації синтаксичної лексики. Не менш істотним постає формування цілісного реєстру сполучникових слів та їхніх аналогів, що стане підґрунтям для простеження їхнього позиційного усталення, вияву силових полів сполучникових слів загалом та кожного з них зокрема. Створення такого словника може ґрунтуватися на напрацюваннях проблемної групи кафедри української мови та прикладної лінгвістики (тепер – кафедра загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології) Донецького національного університету імені Василя Стуса, яка спільно з колегами з інших країн (Польщі, Білорусі та ін.) сформувала теоретико-методологічні основи опрацювання прийменників та їхніх аналогів, результатом чого стали новітні лексикографічні праці. Щоправда, основне ядро проблемної групи (Ганна Ситар, Ілля Данилюк, Інна Щукіна) працюють поза університетом, але сучасні науковці можуть скористатися оригінальними моделями реєстрування, упорядкування й інтерпретування сполучникових слів та їхніх аналогів. Актуальним постає завдання формування цілісного експериментального науково-дослідницького корпусу текстів з відповідною репрезентативною частиною, що згодом може стати основою для зіставного студювання функційно-парадигмального статусу сполучникових слів у різних слов'янських і неслов'янських мовах.

Література

1. Вихованець І. Р. Частина мови в семантико-граматичному аспекті. Київ: Наукова думка, 1988. 255 с.

2. Городенська К. Граматичний словник української мови. Сполучники. Київ–Херсон: Херсонський державний університет, 2007. 340 с.
3. Городенська К. Г. Сполучники української літературної мови. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. 204 с.
4. Загнітко А. «Матеріали до словника». *Українські прийменники: Синхронія і діахронія: пробний зошит* / за ред. Проф. А. П. Загнітка. Донецьк: ДонНУ, 2003. С. 3–17.
5. Загнітко А. Теоретична граматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк: ТОВ «ВКФ “БАО”», 2011. 991 с.
6. Загнітко А. Сучасний лінгвістичний словник. Вінниця: Твори, 2020. 992 с.
7. Загнітко А., Данилюк І., Ситар Г., Щукіна І. Словник українських прийменників. Сучасна українська мова. Донецьк: ТОВ «ВКТ “БАО”», 2007. 416 с.

Віра Калініченко
(м. Вінниця)

ЛІНГВІСТИКА БРЕХНІ (МЕНТІОЛОГІЯ): ОСНОВНІ КОМУНІКАТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ МОДЕЛЮВАННЯ НЕПРАВДИ

Модерна полігранна наукова парадигма характеризується моделюванням нових наукових напрямів, як-от: лінгвістика конфлікту, лінгвістика моди, лінгвістика емоцій і под. Виокремлюють сьогодні й лінгвістику брехні, методологічні основи якої закладені, як відомо, у середні ХХ ст. німецьким філософом Харольдом Вайнріхом [Див.: 2] і американським лінгвістом Дуайтом Болінджером [Див.: 1]. Учені пропонують номінувати лінгвістику брехні *ментіологією* [Див.: 1; 2; 3; 4; 6; 9; 11]. Однією з проблем лінгвістики брехні є комунікативні технології (тактики і стратегії), спрямовані на моделювання брехні, неправди, фейку, що робить мовлення неетичним, порушуються основоположні постулати позитивної комунікації, етичної поведінки. *Метою* пропонованої наукової розвідки є узагальнено схарактеризувати основні комунікативні технології моделювання неправди.

Моделювання брехні чи неправди – це комунікативна стратегія, що призводить до вияву негативної комунікації, порушення етичних норм комунікативної поведінки. Щодо такої поведінки в народній творчості сформульовано чимало паремій, що вказують на негатив від подібного типу спілкування, наприклад: (укр.) *Хто багато бреше, часто перебріхує; Брехня не приводить до добра; Бреше вміло, а перебрехати їй не вміє; Хто багато бреше, багато їй божитьься; Можна підбрехатися під будь-кого* [Див.: 7]; (англ.) *Fling dirt enough and so me will stick* [Див.: 8; 10]. Говорити неправду – це